

viimase lahkumist kodumaalt. Plaadil kujutatud karul võib olla sama tähendus: inimese figuur on ürglinnu kehal äärmine. Tõlgendaksime seda kui Pera-vägilase võõrale maale kiirustamist. Sellest äärmisest punktist algavad sulde “transformeerumised”. Juttudes võib kangelase alla neelata karu või Glot (pangoliin). Näeme ju, et kui meie poolt kujuteldav lend jätkuks samas suunas, pöörduks ürglind ümber.

Figuumi teist külge võiksime tõlgendada niisama kriitilise situatsioonina. Laulude abil on see tõlgendatav olukorrana, kus linnud viivad peategelase kas pulma või surnute maale.

Tõlgendamisvõimalusi on arvukalt, seepärast on võimatu neid kõiki isegi lühidalt kirjeldada. Sagedased varieerumised ja kõrvalekalded üksnes kinnitavad järeldust, et kõik folkloorsed teemad toetavad hüpoteesi, mille kohaselt pronkskujudel kujutatakse ürglind Tšozi, komplitseeritud mütoloogilist olen-dit.

Tsükliliste seoste esinemine on jälgitav alates varasest keskajast meie päe-vini. Uuemate andmete kohaselt on permi loomastiil veelgi vanem ja pärineb umbes esimese aastatuhande algusest ning kuulub ühtlasi komi rahva ühis-pärimuse hulka.

Tõlkis Malle Margus

Kirjandus

1. Gribova, L. Permskii zverinõi stil. Moskva, 1975, 147 s.
2. Kasutatud on järgmisi välitööde materjale ja väljaandeid: Mikušev, A., Tšistal-jov P. Komi narodnõje pesni. V 1. Võtšegda i Sõsola. Sõktõvkar, 1966; V 3. Võm i Dora. Sõktõvkar, 1971; Plessovski, F. Kosmogonitšeskije mifõ komi i udmurtov. In: Etnogra-fija i folklor komi. Trudõ IJLI KF TA SSSR, nr 13. Sõktõvkar, 1972, s 32-45; Sidorov, A. Ideologija drevnego naselenija Komi kraja. In: op cit, s 12-21.
3. Tšesnokova, N. Klassifikatsija i tipologizatsija v izutšenii arheologitšeskih istotš-nikov (na materjalah finno-ugorskogo izobrazitel'nogo iskusstva). Sõktõvkar, 1988.

SOLÖR-VÄRMLANDI METSASOOME ILMAENNUS-TAJA JA RAVIJA

Per Martin Tvengsberg. Norra, Ostre Disen

Tänapäevased metsasoome traditsioonilised rahvauskumused põhinevad peamiselt iidset alevõllundusel. See keerukas põlluharimisviis on tihti andnud

alust rahvauskumuste tekkeks. Seepärast tuleb esmalt kirjeldada alepõllunduse komplitseeritud süsteemi, mis on kujunenud aegade jooksul ja mille abil on kasvatatud erinevat liiki teravilja vastavalt metsa, kliima ja topograafia iseärasustele.

Kultuuriajalugu pole võimalik mõista, kui ei lähtuta maastikust, mullast, floorast, faunast, rahva toidust ja kommetest. Inimese teadlik manipuleerimine loodusega, suurendamaks toiduainete tootmist, on niisama vana kui inimkond, teadmine põlluharimise arengust on inimteaduses olulise tähtsusega. Elamiseks vajaliku toidu põhiallikas on põlluharimine ja sellega seotud loomakasvatus. Läbi ajastute on need olnud põhilisteks elatusaladeks. Alatasa on vaja otsustada, mida toota ja kuidas ressursse tõhusalt kasutada. Oskustöolistena arendavad ja rakendavad põllumehed vilumusi, mis on vajalikud täitmaks mitmesuguseid vilja- ja karjakasvatuse nõudeid. Põllumees rakendab väljakujunenud füüsilisi, bioloogilisi ja majanduslikke põhimõtteid ning kasutab kättesaadavaid ressursse võimalikult tulusamalt, et omada pidevalt elatusvahendeid või saada maksimaalset kasu.

Soomlastele oli alepõllundus tähtis eluvaldkond, mida kasutati kuni meie sajandini.¹ Alepõllundus on olnud suurema ajaloolise tähtsusega kui märksa noorem põlispõldude harimine.² Seda iidset maaharimisviisi peetakse sageli primitiivsemaks ja lihtsamaks uuemast väljade harimisest ja kutsutakse seega "primitiivseks kultuuriks". See arvamus võib olla ekslik. Aja jooksul kujunenud alepõllundusmeetodite komplitseeritud süsteem on märksa keerukam kui samade põldude lihtne ja monotoonne korduv harimine, millega kaasneb üksikpõllumeeste võistlus ja opositsioon.

Käesolevas vaatleme Solör-Värmlandi metsasooe piirkonda Rootsi ja Norra piiril. Selle piirkonna moodustavad üle Lõuna-Skandinaavia keskosa levinud kuusemetsaalad, kuhu soomlased asusid kuueteistkümnendal sajandil. Nende oma elupiirkonda laiendavate soomlaste äraelamise kindlustasid kirves, sirp ja rukkiseeme ning tuli ja mets. Metsasoomlased, keda kutsuti ka ale-soomlasteks või rukkisoomlasteks, laiendasid oma eluruumi Sise-Skandinaavia põlismetsades, kuni jõudsid Norra mägedeni,³ kus kuusemetsad lõppesid ega saanud oma maaviljelustehnoloogiat enam kohandada.⁴

Valitsusvõimud ergutasid soomlasi, kuna metsi oli piisavalt, kuid toitu napilt. Kõigil Värmlandi provintsi põllumeestelgi kästi 1587. aastal toiduainete tootmise suurendamiseks puhastada igal aastal umbes üks aaker metsa põletamise teel. Esmalt toetasid soomlastest pioneere nii provintsi võimud kui kuninga ediktid, kuid alates 1630. aastatest vajati metsa ka kasvava kaevandustööstuse jaoks. See tõi muutuse valitsuse poliitikasse, ent isegi ranged keelud ja trahvid ei teinud alepõllundusele lõppu. 1664. aasta määrus nägi ette surmanuhtluse teistkordse kuriteo eest ja kinnitas, et määruse rikkumises süüdi olevad soom-

lased tuleb oma taludest välja ajada, nende omand ja saak tuleb hävitada ja nad tuleb vangistada või Uus-Rootsisse küüditada. Ent toitu vajas ka sõjavägi ja soomlased jätkasid alepõllundust asustatud orgude vahelistel metsaaladel. Uustulnukad kasvasid rukist ja nende saak oli suur, ent ale andis metsas vaid ühe saagi.

Põletatud ala suurus on alepõllunduses muutuva tähtsusega tegur. Kui kliima halveneb, on sama saagi saamiseks vaja põletatud ala suurendada. Inimeste migratsioon on inimkonna ajaloo jooksul muutnud keskkonna ilmet ja ühiskonna koostist. Need muutused on mõnel ajaloo perioodil olnud aeglased ja teisel kiired. Alepõllumehed tungisid põlismetsadesse, puhastasid väikseid maalappe, kogusid ühe või mitu saaki ja rändasid edasi uutele maadele uutes metsades. Parasvöötme metsad olid nii tihedad ja nii uuenemisvõimelised, et neid kasutati aegade jooksul korduvalt. Ent pikapeale muutis see maaharimisviis maastiku palet ja metsatüüpi või lõi laiaulatuslikud haritud maa ja rohustute alad. Ääremaadel ja vähemviljakatel liivadel oli metsal vaid vähene uuenemisvõime ja see muutus avatud nõmmeks ning kõige viljatumal maal isegi kõrbeks.⁵

Umbes 3000 aastat enne Kristust levis kliima halvenemise käigus Kesk- ja Põhja-Euroopas neoliitiline kultuur. Tamme-, jalaka- ja pärnapuude kahane-mist seletatakse kliimamuutuse või maaviljelusega.⁶ Kui Taani ilmusid neoliitikumi inimesed, hakkas metsa asendama nõmm ja rohumaa. See osutab alepõllundusele, mille jälgi võib täheldada rabades.⁷ Metsapõletamisest jäänud puusöekihi ilmumine on vastavuses metsapuude osatähtsuse järsu langusega ja rohttaimede õietolmu hulga suurenemisega. Selles kihis võib kindlaks teha umbrohtu ning kultiveeritud teravilja; tammikute märgatavale kahanemisele järgneb kase arvukuse suurenemine.

Paleobotaanikud on väitnud, et maastikus domineerisid metsad, kuid aja jooksul tõi alepõllundus muutusi taimeökoloogiasse ning lõpuks ka mulla iseloomu. Teravilja õietolmu leidumine analüüsivates puusöe kihtides on tõendanud, et põletatud metsamaade harimine on pikka aega olnud üldine. Metsalangetus oli sealjuures ajutine, osaline ja lokaalne, maid harivad kogukonnad rajasid metsalagendikke, kogusid saagi ning liikusid siis edasi teistele metsaaladele.

Eeldades, et korruga võeti käsile vaid mõned sektorid, võis asuala töötlemisraadiuses metsa jätkuda umbes üheks põlvkonnaks, enne kui ümberasumine muutus hädavajalikuks. Rohtukasvavate aleda hülgamine seletab etniliste gruppide kiiret levikut. See on ka loomade kodustamise ning seega karjaskasvatuse alus.

Põletatud metsamaal teravilja kasvatamisel põhinev muistne maaharimisviis säilis Skandinaavia metsasoomlastel kuni möödunud sajandini. Põllumajandusest ja rahvatraditsioonist huvitatud mitmekülgne teadlane piiskop Eric

Pontoppidan kirjutab 1752. aastal “Norra loodusloos”: “*Rukkisoomlased, kes jõudsid sellele maale 1624. aastal, õpetasid põllumeestele alepõllunduse kunsti, mis toob enamasti suuremat kasu kui mets ise seda võimaldab, aga muidu tuleb seda lugeda halvaks ja viletsaks kasutuseks. — Kui põllumees on leidnud sellise ulatusega maa-ala, et sinna saab külvata pool või ühe vaadi rukist, löikab ta maha terve metsa ja laseb puudel paar aastat seal vedeleda, et need kuivaksid. Kui ta tahab neid kesksuvel põletada, otsib ta taevast vihmapiilvi, mis annaksid talle vajalikku vihma just pärast külvi, sest see on talle eduks oluline. Paljusid petavad naabrite oletused: kui üks paneb oma ale põlema, järgib teine tema eeskujul, nii et kogu piirkonnas võib varsti suitsu näha. Kui puud on põlenud, aga ka suurimad neist on lõpuks peaaegu põlenud, samblast ja peenematest juurtest rääkimata, ei oota ta maa jahtumist, vaid külvab kohe, nii et võib kuulda, kuidas terad kuuma käes kestadest kooruvad. Sellega on tema osa lõppenud ning ta jääb vihma lootma ja ootama, et saaks toimuda tähtsamine. Kui soovitud vihm tuleb, võib põllumees rahul olla ja oodata järgmise aasta sügisel head rukkisaaki.*” Oletatav muistne ilmaennustustoiming, mida ma selles artiklis hiljem kirjeldan, kadus ilmselt ammu enne 1750. aastat. Ilmselt jäeti see kõrvale seoses põlismetsade kadumisega. Aga et alepõllundus jätkus ja õige aeg põletamiseks tuli ikka kindlaks määrata, säilis metsasoomlastel ka ilmaennustamine.

Alepõllunduse keerukus nõudis igas hõimus spetsiaalsetest inimestest kindlat organisatsiooni.⁸ Erinevate oskustöölise koostöö oli siin märksa vajalikum kui künnipõllunduse puhul. Alepõllundusalane koostöö pani aluse kultuurile. See oli tihedas seoses runolaulu, muusika, sauna ja puitehitistega. See kultuur erines tänapäevasest, ent kündmisel põhinevad põlispõllunduskultuurid on alepõllundusest arenenud. Migratsioon kuulus alepõllundusega tegeleva rahvastiku normaalse eluviisi juurde. Nad liikusid edasi, kui antud piirkonna elatusvahendid tarbimise tõttu kahanesisid, kliima halvenes või neid tabas mõni õnnetus. Kliima halvenemisel oli alepõllundusele kiirendav mõju, kuna siis tuli sama saagi saamiseks põletatavat ala suurendada. Rahvastikurände ajal oli Euroopas olulisi kliimahalvenemisi, Põhja-Euroopas põletati siis laialehelist metsa, eelkõige tammikuid. Sel perioodil toimus rahva pidev liikumine põhja, Skandinaavia poole ja sellel põhineb esmane ökoloogiline hüpotees rahvastikurände põhjuse kohta. Sajandi jooksul (750-850 pKr) viis jahedam kliima viikingite retkedeni. Viikingite kolonisatsiooni põhjustas mereäärse alepõllundusega tegeleva rahvastiku paratamatu ekspansioon.

Pärast väikest optimumi, keskaja sooje sajandeid, algas 1300. aastate paiku taas kliima jahenemine. Mõned soome hõimud kiirendasid oma liikumist Ida-Euroopa metsades ja jõudsid umbes 1500. aasta paiku Karjalasse jm. Need olid rukki- (*juureinen, korpiruis, metsäruis, talviruis*) ja naerikasvatajad -

põletatud kuusemetsamaa nõudis nelja-aastast tsüklit alates metsa maha võtmisest aprillis (*huhtikuussa*) kuni lõikuseni. Põlismetsa (*erämaa*) otsima siirdusid hõimu väljavalitud noormehed hilissügisel või talve algul (*lähteä eriin*), maksimaalse saagi saamiseks vajati esmaklassilist metsa. Kõige silmatorkavamad puud tähistati hõimumärkidega (*puumerkki*). Puude külge seoti ka hõimustriga kootud paelu (*kirjavainen puu*) ning valitud paiga ümber kasvavad puud sälgati kirvega. Sellest ajast loeti seda kohta ehk *eräpyhä* hõivatuks ja seega tabuks (*pyhä*) teistele hõimudele hoolimata sellest, et see asus noore rändava eliidi kodust kaugel.

Kui metsaala ehk *eräpyhä* kasutusele võeti, pidid raidurid seal varakevadel kõik puud maha võtma või alt koorima. Puudel lasti kuivada teise või kolmanda aasta kesksuveni. Seejärel põletas kõigist kohalolevatest inimestest koosnev ja ühiselt töötav vastava ettevalmistusega grupp raiesmiku vahetult enne vihma. (*Polta kivet, polta kannot, heitä mulle musta multa.*) Rukis külvati kohevasse tuhka kündmata ja kõplamata niipea, kui tuhk oli niipalju jahtunud, et alemaal saanuks alasti tantsida. Kaitseks ehitati ümber ale kaldtara ja lasti siis rukkil kasvada. Vili jagati kolme ossa: üks kolmandik tööst osavõtnud inimestele, üks metsavahile ja üks töödejuhile, kelleks oli enamasti hõimu juht. Mahajäetud ale andis mõne aasta head heinasaaki (*niitto aho*), enne kui mets uuesti kasvama hakkas. Parimal maal sai uuesti alet põletada 80-100 aasta pärast, kuid puudest saavutas seal ülekaalu kask (*koivu on metsien valkoinen vaihe*). Alepõllunduses ei võetud maaga midagi ette. Kändudel lasti maas kõduneda, enne külvi ei eemaldatud kive, ära korjati vaid ümbritsevaks taraks sobilik põlemata puu. Igasügisese lõikuse tagamiseks haris hõim tavaliselt üheaegselt mitmeid alesid, mis olid harimisprotsessi erinevas järgus ja asusid erineval mullal ning maastikul. Tavaline oli ka erinevalt spetsialiseerunud hõimude koostöö. Pidev vihm võis põletamist segada ja maaharimist üheks hooajaks takistada, aga mitme ale süsteem ja koostöö tagasid rohke saagi. Kuna alepõllundus oli sesoonne töö, siis otsese põllumajandusliku tegevuseta perioodidel harjutati koostööd alepõllunduse kõige keerulisematel aladel, näiteks põletamisel. Seda tegevust saatsid laul, tants, muusika ja muud kunstiliigid. Soomlased tulid Solör-Värmlandi seetõttu, et rändavad noormehed olid sinna märkinud *eräpyhä*. Nagu teame, on *pyhä* tähendus *joontega ümbritsetud, piiratud, püha*.⁹ See sõna on kandnud tähendusi alates tehnilisemast kontekstist kuni abstraktse mõisteni. Soome keele etümoloogiline sõnaraamat esitab sõna *pyhä* Värmlandi metsa-soome variandid: *kurat, nõia vaim (noidan henki), nõiutud (noiduttu, noidan pilaama), miski, mis on nõia poolt rikutud, ebapuhas (saastainen), miski, mis puutub surnutesse ja on seotud surmaga (vainajien tai kalmaväen yhteyteen kuuluva, kalma)*.¹⁰ Märgistatud *huhuhta-ala (pyhälikkö)* ja eriti põletatud *huhuhta* oli püha külvamiseni, seni kui see kujundati põletamise teel oma hõimule ru-

kist kasvatavaks paigaks. *Eräpyhä* oli seotud kohtadega, kus *huuhhta*-harimine andis maksimaalse saagi: väljavalitud paigad asusid sageli kaugel kuusemetsas, kuhu tihti maeti ka surnuid.

Need olid kõrvalised kohad, mis olid seotud nõidusega (*hiisi*) ning ühenduses esivanematega. *Eräpyhä* oli seotud kohtadega, mis polnud ei mets ega viljapõld. Need olid üleminekuvaldad, kuhu hiljem kasvas uus mets (*muuttuva pyhä*).

Sajandi jooksul (1570-1670) Solör-Värmlandi asunud soomlased tegelesid *huuhtaga* - rukki kasvatamisega põletatud kuusemetsamaal. Puhastatud ale mahajätmine pärast nelja-aastast harimisprotsessi seletab soome hõimude kiiret levikut põhja ja lääne suunas kuni kuusikute levikupiirini. Mahajäetud alede suur rohukasv oli oluline põhjapõdrakarjade kodustamiseks, kes järelkult liikusid samuti põhja ja läände. Põhjapõdradele järgnesid saamid. Lõunapoolsematel aladel olid mahajäetud alad olulised karjakasvatuses. Alepõllundus püsis seni, kuni selleks otstarbeks jätkus kuusikuid: Solör-Värmlandi metsasoomlastel umbes 1850. aastani ja mõnedes kõrvalistes piirkondades isegi kauem.

Nagu näeme, oli põletusaja valik hea tulemuse saamiseks suurima tähtsusega. Kui vihm saabus kohe pärast põletamist, tõmbas tuhk peale tugeva kooriku ja väikesed idud ei saanud sellest läbi tungida. Aga kui vihm saabus liiga kaua peale põletamist ja külvamist, ründasid teri nii tuul, linnud kui ka kuum päikesepaiste. Seega tuli põletamist läbi viia vahetult enne seda, kui ilm kõrgrõhkkonnast madalrõhkkonnaks muutus.

Ma oletan hüpoteetiliselt, et ilmamuutusest saadi teada vibreeriva trumminaha (*tampo, sampo*) abil. Nahale puistati peeneteraline puukoorepulber (*puuteri, tammipuu*), mis pandi vibreerima valjuhääle kordamise abil (*ohm-ohm-ohm ~ ohmen/aamen*). Pulber moodustas lineaarseid kujundeid, osutades ilmamuutusele, juhul kui jooned läksid nõgusast kumeraks, läbides sirgjoone neutraalse elektrivaba ilmamuutuse korral.¹¹ Korduvate trummitseremooniatega tehti pöördpunkt kindlaks ja ennustati nii saabuvat vihma. Sellist ennustamist või *oomenit* sooritati kõigis alepõllunduskultuurides. Siiski on huvitav see, millal ja miks vana tseremoonia hääbus. Fragmente sellest leidub erinevates kultuurivormides nagu religioossed tseremooniad, kirjandus, tants ja rahvamuusika. Trumminahk (*kirjokansi*) omandas mustri, mis koosnes kolmnurksetest kujunditest, mida on ornamentaalselt kasutatud kogu maailma rahvakunstis. Neutraalses elektrivabas õhus vibreeriv trumminahk andis kindla nähtava kujundi, sirgetest joontest lineaarse keeruka mustri, eri suurusega üksteisega läbipõimunud kolmnurkasid. Kuni jooned jäid kõveraks, oli muster ebaseelge ja väljakujunemata. Korduvate katsetega andis trumminahal oleva jahu muster märku ilmamuutusest. See sõnum oli alepõllumeestele otsustava tähtsusega, kuid sellel

oli suur sümboolne väärtus ka filosoofias, vahendades universumi põhijõude müstiliste diagrammidena ja andes ornamentaalse kunsti põhifiguurid. See geomeetiline muster, jõudiagramm, on visuaalne ekvivalent ürghelile OM või AM. Filosoofid kirjeldavad seda sageduseta, liikumiseta või vibratsioonita heli puhtaima ilminguna: ürgheli või aegade algusest pärineva algse ennastsünnitava helina.¹² Heli maagilist väge kujutatakse sageli *sõnana*. Taoismis on selleks *Tao*, upanišaadides *Brahman* ning piiblis: “*Alguses oli Sõna, ja Sõna oli Jumala juures, ja Sõna oli Jumal.*” (Joh. 1:1).

Parimate tingimuste juures võis *huhu* anda äärmiselt suurt saaki, kuid halvemal juhul kahanes see oluliselt. Seega oli vihmaennustamise tseremoonia saagi suuruse jaoks keskne. Tänu põlismetsa kõrgele viljakusele ja vilja suurele idanemisvõimele andis metsarukis suurt saaki. Vähemalt 110 aastat vana rukkiseemnega kunstlikus *huhutas* sooritatud põllueksperimendiga on kindlaks tehtud, et ühe *huhu* saak võib olla 12 000 kordne - ühe seemne kohta sai kokku 160 2,3 meetri pikkust kõrt, millest igäüks kandis 75-teralist pead. Need rukkiterad leidsin ma vana rehe alt, mida polnud rukki kuivatamiseks kasutatud 1880. aastast ja nende kasvatamine toimus aastail 1988-1990.

Soomlaste alepõllundus oli tähtis kultuuriiseärasus, mis aitas säilitada etnilisi piire soomlaste ja neid mõjustavate naabrite (rootslaste ja norralaste) vahel. Veel tänapäevalgi järgivad mõned kultuuritunnused, nagu ilmaennustamis- ja ravimisoskus, teatud määral etnilisi piire. Tulevikuennustamist võib leida ka tänapäeva metsasoomlastel. Mõnda inimest peetakse ja nad peavad ennast ise üleloomulike võimetega varustatuks. Üksikutel eriti andekatel on võime ja oskus manipuleerida looduse, loomade ja isegi inimestega. Osa sellest võivad siiski ära õppida ja harrastada peaaegu kõik. Arvan, et paljud neist tänapäeval meile imelikena tunduvatest iseärasustest ja veidratest rituaalidest võivad olla pärit alepõllunduse kompleksist.

Tõlkis Ülo Valk

Kirjandus

1. Soininen, A. M. Burn-beating as the Technical Basis of Colonisation in Finland in the 16th and the 17th Centuries. In: Scandinavian Economic History Review. 1959, nr 7.
2. Heikinheimo, O. Kaskiviljelyksen vaikutus Suomen metsiin. Helsinki, 1915.
3. Sundberg, I. Finnmarksräften i Norge år 1586. Falun, 1942.
4. Tvengsberg, P. M. Gruen suomalaismetsän kaskiviljelystä. In: Kalevalaseuran vuosikirja 62. Helsinki, 1982.
5. Clark, J. G. D. Prehistoric Europe. London, 1952, p 91.
6. Lamb, H. H. Climate Present, Past and Future. Vol 2. London, 1977.

7. Iversen, J. The Influence of Prehistoric Man on Vegetation. København, 1949.
8. Hastrup, K. Kinship in Medieval Iceland. In: Dansk etnografisk tidskrift. Vol 23. København, 1981, p 332.
9. Euren, G. E. Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Hämeenlinna, 1860, Lönnrot, E. Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. II. Porvoo, 1930.
10. Toivonen, J. H. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 3. 1962.
11. Hamilton, U. Jordpuls, fadernas gatfulla kraft. Skvode, 1986.
12. Mookerjee, A. Zoga Art. London, 1975; Lönnrot, E. Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. II. Porvoo, 1930.

LÕUNA-EESTI XIII - XVII/XVIII SAJANDI KÜLAKALMISTUD RAHVATRADITSIOONIS JA USKUMUSTES

Heiki Valk. Eesti, Tartu

Vaatamata maa ristimisele ja kirikuorganisatsiooni kujunemisele XIII sajandi algusveerandil on Eesti rahvakultuuris säilinud kuni uuema ajani märkimisväärsel hulgal ristiusueelsest ajast pärinevaid kombeid ja uskumusi. Arhailiste joonte pikaajalise püsimise poolest erineb Eesti matmiskombestik oluliselt kesk- ja uusaegse kristliku Euroopa kultuurilisest üldtaustast. Kui Soomes ja Skandinaaviamaaades on ristimise vastuvõtmine toonud endaga peaaegu koheselt kaasa vanade kalmete mahajätmise ja surnute matmise kirikaedadesse, siis Eestis on külade ja talude juures paiknevate külakalmistute kasutamine üldiselt jätkunud ka ristiusu ajal. Kuigi juba XIII sajandi algusveerandil, muistse vabadusvõitluse ajal algas Eestis matmine kirikaedadesse,¹ on kogu keskaja ja Rootsi aja vältel nendega paralleelselt kasutusel püsinud ka kohalikud külakalmistud. Viimaste olemus, koht omaaegses kultuurikontekstis ja kiriklik aktsepteeritus jäävad keskaja puhul allikate vähesuse tõttu võrdlemisi ebaselgeks. Kui alates Rootsi võimu kehtestamisest (Põhja-Eestis 1583, Lõuna-Eestis *de facto* 1625) leidub arvukalt kirjalikke teateid kiriku ja Rootsi riigivõimude võitlusest külakalmetele matmise vastu,² näib kogu katoliku aja vältel kirik olevat säilitanud külakalmete suhtes faktiliselt tolerantse hoiaku.³ Kiriku püüdlustele vaatamata on külakalmistud väga ulatuslikult kasutusel püsinud kuni XVII sajandi lõpu - XVIII sajandi alguseni. Kirikuraamatutes kajastuv ristimiste ning matmiste arvuline suhe ja arheoloogiline materjal kinnitavad ühtviisi, et külakalmistute kasutamine on Lõuna-Eestis üldiselt lõppenud alles 1720. aas-